

Demokratikleşme Ekseninde Türk Modernleşmesi ve Cumhuriyet

Turkish Modernization and the Republic on the Axis of Democratization

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN¹

Öz

Toplumsal yenileşme hareketleri, siyasi sistemler içerisinde kitleleri yakından ilgilendiren vakalardır. Değişim süreçleri içerisinde sosyal hayatın gelişmesi için kurgulanan yenilik hamleleri zaman zaman yönetimsel anlamda müdahaleler şeklinde de gerçekleştirilir. Siyasal değişimi hedefleyen bu uygulamalar daha ziyade ideologların talepleri doğrultusunda toplumun ihtiyaçları çerçevesinde hayata geçirilmişlerdir. Bütün bunlar tepeden inme emirlerle baskılama şeklinde olabileceği gibi, belli bir süreç içerisinde zamana yayılmak suretiyle de olabilmektedir. Oldukça sancılı olan toplumsal değişim ve dönüşümler hedef kitle içerisinde önemli sorunlar doğurabilir. Değişim süreçleri sırasında ve sonrasında kaotik ortamların ve polemiklerin yaşanması kaçınılmazdır. Toplumsal değişim hareketleri oldukça hassas uygulamalar olduğundan özellikle rol modeller üzerinden yürütülme esası üzerine oturtulmuşlardır. Demokratikleşme ekseninde batılı kaygılarıyla gerçekleşen Türk modernleşme hamleleri, uygulama sürecinde ve sonrasında zaman zaman toplumsal tepkiyle karşılaşmıştır. Bu tepkileri azaltma adına egemen irade hayata geçirilen yenilikleri güvence altına alma gayesiyle yasalar çıkarmışlardır. Makalede modernleşme hamleleri, Türk-İslam toplumu olma özelliği taşıyan bir coğrafyada monarşiden cumhuriyete geçiş aşamaları, uygulanma metotları ve oluşan tepkiler şeklinde ele alınacaktır. Makale içerisinde tarihi süreçte görülen Türk devrimlerinin topluma modernleşme mantığı ile getiriliş süreçleri ve bu yenilik faaliyetlerinin kamuoyu nezdinde ne şekilde makede bulunduğu irdelenecektir. Çalışma arşiv vesikaları başta olmak üzere, dönemi ilgilendiren basın yayın organları, hatıratlar ve literatür kaynakları esas alınarak kamuoyu tepkileri çerçevesinde irdelenerek hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devrim, modernleşme, yenilik, değişim, muasırlaşma

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Social renewal movements are cases that closely concern the masses within political systems. Innovation moves built for the development of social life in the process of change are also carried out in the form of administrative interventions from time to time. These practices aiming for political change have been implemented in line with the demands of ideologists within the framework of society's needs. All of these can be in the form of suppression by top-down orders or it can be spread over time within certain duration. Social changes and conversions which are considerably troublesome can produce significant problems within the target group. It is inevitable to experience chaotic ambience and polemics during and after the change processes. Since social change movements are very delicate implementations, they are based on the principle of being carried out especially through role models. Turkish modernization efforts, carried out with Western concerns within the axis of democratization, have occasionally been met with social reactions during and after the implementation process. In order to reduce these reactions, laws have been enacted with the aim of ensuring the protection of the innovations implemented by the dominant will. In the article, modernization moves will be discussed in the form of transitional stages from monarchy to republic, implementation methods and reactions in a region which has the feature of being a Turkish- Islamic society. Within the article, the process of bringing the Turkish revolutions to the society with the logic of modernization and how these innovative activities have a reflection with the public will be examined. The study is prepared by examining the public reactions on the basis of archival documents, media organs concerning the period, memoirs and literature sources.

¹Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, malikaraman@hotmail.com

Atf için (to cite): Karaman, M. A. (2023). Demokratikleşme ekseninde Türk modernleşmesi ve Cumhuriyet. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 128-150.

Keywords: Revolution, modernization, innovation, change, contemporization

Paper Type: Research

Giriş

Geleneksel olmayan, yeniliği barındıran her kavram, modernizm ile ifade edilmektedir. Konu sosyolojiyi ilgilendirse de işin temellerine inildiğinde pek çok kıstas dâhil olmakla beraber bazen edebiyatı, bazen de felsefeyi ilgilendiren yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Öyle ki “modern” denildiğinde karşılaşılan “kime göre, neye göre modern?” yaklaşımı, felsefe ilmini konuya müdahale etmeye zorlamaktadır. Gerçek olan bir şey vardır ki o da modernleşmenin bir süreç olduğudur. Marx’dan Durkheim’e Weber’den Giddens’a kadar pek çok bilim adamı bu kavramla ilgilenmiştir. Bilim adamları modernleşme kavramı ile alakalı yorumlar ile alakalı ve bunların dayandığı temel prensiplerin hangi süreçlerden geçerek anlam kazandığına dair hükümler vermişlerdir. Bu isimlerin yanında doğulu ilim adamları da bu kavram etrafında zaman zaman fikir beyan etmiş, zamanla da gelenekçi doğu toplumlarının karşı durduğu prensipler dâhilinde konuya yaklaşmışlardır. Bu tartışmanın içerisinde İbn Haldun’un yaklaşımları, Ahmet Cevdet Paşa’nın keskin yorumları, Abdullah Cevdet ve ekolünün tartışılan teslimiyetini bulmak mümkündür.

İbn Haldun penceresinden meseleyi ele aldığımızda da onun kullandığı medeniyet kelimesinin anlamı, yeni kavramından oldukça farklıdır. İbn Haldun’un deyimiyle; “*bilindiği gibi medeniyet, maddi alanda ilerlemek ve maddi durumu düzeltmek, sanayi biçimlerini ve yeme, giyim, yapı, süsleme, kap-kacak ve diğer evle ilgili sanatları geliştirmektir. Hayat düzeni yükseldiği zaman bunu şehvani isteklere bağlılık izler; birçok kişi renklere bürünür, sözü ve işi birbirine uymaz.*” (İbn Haldun, 2021). Bu yaklaşımıyla medeniyetin kişiyi olduğunun tam aksine değiştirdiği ve farklı bir kimliğe bürünmeye zorladığı yaklaşımı göze çarpar. Bedevilik yani badiye, ne çöl hayatını ve ne de köy veya kır hayatını ifade etmekte, belki de bunların hepsini içermekte, bedevilerin oturduğu ve dolaştığı her bölgeyi, göçebelikten yarı göçebelige ve hatta kısmen göçebe köylü hayatına kadar her durumu içine almaktadır. Bugün sosyo-kültürel anlamda bu kavramı “köylülük” ile ifade edebiliriz (Albayrak, 2000, s. 593). İbn Haldun’da medeniyet, Hadare ve Umran terimleri ile karşılaştırılır. Medeniyet’in Arapçadaki karşılığı olan “Hadara”, çöl ve badiyenin karşısı olan şehir ve kasabalarda oturmak anlamı taşımaktadır.

Doğu coğrafyasında zamanla modernizmin Batılılaşmak ile aynı anlamı taşıdığı algısı modernizme karşı gelenekçilerin şiddetli tepkisine yol açmıştır. Zamanla değişik anlamlar kazanan medeni-medeniyet kavramı farklı kesimlere özgü akli, dini, ahlaki, dünyevi değerler manzumesinin adıdır. Medeniyet, bir insan topluluğuna ait, bir ulusa özgü ve ulusları diğerlerinden ayıran anlayıştır (Hüseyin, 1986, s.7). Ziya Gökalp’in yaklaşımıyla da tam tersi bir bakış açısı bulmak mümkündür. Öyle ki Gökalp’in Hars diye adlandırdığı kültür millidir, medeniyet beynelmileldir. Hars bir milletin dini, ahlaki, hukuki, bedii, iktisadi ve fenni hayatlarının ahenktar bir mecmuasıdır. Medeniyet ise birçok milletin içtimai hayatlarının müşterek bir mecmu’udur” (Gökalp, 2019, s.26).

Etimolojik olarak devrim kavramı ise, özünde devirme, var olanı değiştirmeye yönelme ve yok etme gibi anlamlar içermektedir. Mevcut düzeni değiştirme temayülünde olanlar da kendilerine “Devrimci” sıfatını uygun görerek bu yaklaşımı bir statü haline dönüştürmüşlerdir. Devrim terimi zaman içerisinde “devirmek” fiili anlamının ötesine geçip siyasi mesaj içeren “Devrim” ismini halini almış, hatta kimi devrimcilerin çocuklarına verdikleri özel isim olmuştur. Dil bilgisi başlıkları olarak tek bir kavramın aynı anda fiil, sıfat ve isim mahiyeti kazanması Türkçe dilbilgisinin konusu gibi gözükse de aslında devrim kavramı daha ziyade tarih ilminin konuları arasında yer almaktadır.

Doğu-Batı ayrımının ortaya çıkışı seneler hatta yüzyıllar almıştır. (Şahin, 2007, s.22) Gerek doğu toplumlarında gerekse batı toplumları arasında hemen her dönem mevcut rejime

karşı muhalefet ve çeşitli talepler içeren vakalara rastlamak mümkündür. Bu talepler kimi zaman dini merkezli olduğu gibi, kimi zaman da yönetimde söz sahibi olmak isteyen zâdegânlar arasından çıkabilmiştir. Demokratik toplumlarda ise devrim yaklaşımları daha ziyade modern yöntemlere dair usuller başlığı altında gerçekleştirilse de genellikle bu talepler cebren ve baskı yoluyla elde edilmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda da toplum keskin çizgilerle ikiye bölünmek suretiyle yapılan uygulamalara ya taraf olmuş ya da karşı cephele oluşturmuştur. Temellerinin XIV. yüzyıla dayandığı modernleşmenin taşıdığı anlam aslında her dönem için geçerliliğini koruyan bir sözdür. Yani daha açık ifade etmek gerekirse her yüzyıl, hatta her yıl, bünyesinde bir önceki dönemin daha modern aşamasını barındırmıştır.

Bu çerçevede suallere cevap ararken ideolojik yaklaşımdan uzak, konunun tüm hatları ile değerlendirilmesi elzemdir. Vakanın yaşandığı döneme ait toplumun talep ve ihtiyaçları çerçevesinde ele alınması gerektiği akliselimin kabul etmesi gereken bir durumdur. Bunun meşru zemin içerisinde, hakaret içermeyen, keskin ve fanatizmden uzak bir üslup ile yapılması hem tarihi yapanlara saygının gereğidir hem de tarihi yazarların sahip olması gereken bir niteliktir. Ancak son zamanların gelişen en belirgin sorunlarından biri tarihi yazarların tarihi yapanlarla arasındaki ciddi kavga, meseleyi tarih metodolojisi içinde ele alamamak ve hamasetten kurtulamamak kaygısı ile doğrudan ilişkilidir.

Tarih, bünyesinde büyük medeniyetleri barındırır. Dolayısıyla bu medeniyetlerin içinden çıkan büyük liderleri de. Bu liderler fetihler yapar, yeni topraklar kazanır, var olanı korur, yeni kanunlar ve nizamlar koyar, bu sayede de tarihe geçerler. Türk tarihi de bu liderlerden yüzlercesini bünyesinde barındıran bir zenginliğe sahiptir. Ancak bu liderlerin tamamı etten, kemikten mürekkep, sinir sistemine sahip, nefis taşıyan, yani yeryüzündeki her insan gibi hataya açık birer varlık olmanın ötesinde değildir. Siyaseten tarihi ele alanlar zaman zaman bu realiteyi görmezden gelmektedirler. Tarihe yön veren bu isimler, hata yapmış olsalar dahi bu onları büyük liderler, büyük komutanlar olmaktan geri koymaz. Bunun örneği Avrupa tarihinde de vardır ve Napolyon bunların en önemlisidir. Napolyon'un 51 yıllık hayatı, hırsı, çılgınlığı, özel hayatındaki skandallar ve savaşlarda aldığı mağlubiyetler ile doludur. Ancak sıkıntılı halleri onun tarih sahnesinde ne kadar önemli bir isim olduğunun önüne geçememiştir. Bu pencereden bakıldığı zaman Türk tarihinde isim yapmış komutan, bürokrat ve devlet adamlarının tamamı, zaman zaman hatalı kararlar alsalar da döneminin önemli isimleridir. Bu anlayış içerisinde Türk tarihindeki devrimsel vakaları ele almak en doğru yaklaşım olacaktır.

1. Modernleşme Zarureti ve Cumhuriyet Sonrası Modernleşme Anlayışı

Modernleşme ihtiyaç mıdır, yoksa ideolojik bir hedef doğrultusunda gerçekleştirilen bir dayatma mı? Bu soru günümüz kamuoyunun yenilikçi-gelenekçi çatışmasının başlıca konuları arasındadır. Yenilikçi kesimin vazgeçilmezi olan modernleşme, ihtiyaç olarak algılsa da bu durum gelenekçiler arasında tam anlamıyla bir dayatma olarak kabul görmüştür. Konu ile alakalı tartışmalar daha ziyade Cumhuriyetin ilanı sonrası gerçekleştirilen devrimler çerçevesinde ideolojik eksenlerde yapılagelmiştir. Hatta bu alanda kaleme alınan pek çok yazı ve görüş zaman zaman dönemlerinin siyasi otoriteleri tarafından sakıncalı bulunmuş, fikir beyan edenler çeşitli cezalara çarptırılmak suretiyle susturulmuştur. Devrimlerin tartışılması meselesine tarihçilerin yanı sıra pek çok disiplinde ilim adamları siyaseten dâhil olmuştur. Bu tartışmada halk, savunuculuğunu üstlendiği fikri yapı doğrultusunda fanatik düzeyde taraf olmuştur.

Devrimler, ihtiyaçlar hâsıl olduğunda zaruretten yapılırsa toplumun işleyişine ivme kazandırır. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girmesi, yıkılışın gerekçesini hazırlayan pek çok sebebe sahne olmasının bir sonucudur. Savaşlarda Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetler alması, ordunun bir türlü ıslah edilememesi, ekonominin son derece bozuk olması, halkın sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda zor zamanlar geçirmesi, Osmanlı modernistleri tarafından devlete müdahale edilmesine meşru zemin hazırlamıştır. XIX. yüzyıl bürokrat ve askerleri

devletin içinde bulunduğu kötü gidişatın sebebini özellikle yönetim anlayışında görmekteydiler. İhtilal-i kebir diye adlandırdıkları Fransız İhtilali sonrası gelişen düşünce akımlarından olan “Hürriyet-Eşitlik- Adalet” sloganı ile devletin son dönemlerinde epeyce ses getirmeyi başardılar. Sultanlarla pazarlık anlayışı XIX. yüzyıl öncesi yeniçerilere ait iken bu durum 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılması sonrasında bürokratların tekeline geçti. Bürokratlar tıpkı yeniçeriler misali sultanları tahta çıkartıp, tahttan indirdiler. Bu durumdan neredeyse dağılma dönemi sultanlarının hepsi nasibini bir şekilde almıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet yaklaşımları bu duruşun ve bu yaklaşımın ürünüdür. Meşrutiyet ilanı şartı ile tahta çıkan II. Abdülhamid, geri adım atarak Meşrutiyeti rafa kaldırması sonucunda bürokrat ve askerlerin iş birliği sonrası bir darbe ile tahtından oldu. Saltanatının son yılında tekrar Meclisi açarak Anayasayı ilan etse de sonucu etkileyemedi. Yerine tahta çıkartılan Sultan Reşad, kendi yönetim anlayışını çok fazla sergileyemediği gibi İttihat ve Terakki mensuplarının aldığı kararlara onay makamı olmaktan öteye gidemedi. Birinci Dünya Savaşı’nda alınan büyük yenilgi de eklendiğinde bu şartlar altında tıkanan devletin yıkılması kaçınılmaz bir hal almıştı. Batılı devletlerin işgali ve şark meselesi kapsamında Türk İslam unsurlarının önce Avrupa’dan sonra da Anadolu’dan silinmesi ile alakalı politikalar eklendiğinde XX. yüzyıl Osmanlı’nın en sancılı yüzyılı olmuştur.

Hemen belirtmek gerekir ki, gerçek anlamıyla modernleşme her şeyden önce bir süreçtir. Öncesi, uygulandığı ve sonrasıyla belli bir süreci barındıran modernleşme, her toplum için farklı uygulamalar esasına dayalı olarak hayata geçirilirler. Modernleşme olgusunun tatbiki ise yöntem olarak farklılıklar gösterir. Değişim süreçleri bazen tepeden inme yöntemlerle, bazen de zamana yayılmak suretiyle tatbik çalışılmıştır. Bu her iki sürece verilecek en etkili örnek 1923 sonrasında Cumhuriyetin ilanından sonra hayata geçirilen Türk devrimlerinin uygulandığı süreçleridir.

1923 sonrasında hayata geçirilen devrimlerin büyük bir kısmı tepeden inme hayata geçirilmek istenen toplumsal değişim taleplerinden oluşmaktadır. Öte yandan bazı yenilik hareketleri de zamana yayılmak suretiyle toplumun yavaş yavaş benimsemesi için ortaya atılan fikir ve yaşam şekillerinden oluşmaktadır. Kılık kıyafet, şapka, harf inkılabı gibi devrim modelleri dayatma sonucu yasaların güdümünde uygulanan değişikliklerdir. Öte yandan Batılılaşma ya da dönemin deyimini ile muasırlaşma ise zamana yayılarak hayata geçirilmiş bir hedef olarak karşımıza çıkar. Bu tür değişimler öncelikle basın-yayın yoluyla öne çıkarılan toplum tarafından kabul görmüş sanatçı, siyasetçi ve sporcular vs. arasında tatbik sunulmuştur. Toplumun bu kesimleri genel anlamda kabul gören, saygı duyulan kişiler olduğundan dolayı yaptıkları işler, söyledikleri sözler, giyim kuşamları topluma rol model olarak yansıtılmak suretiyle uygulamaya koyulmuştur. Cumhuriyetin ilanı sonrası bu rol model işini Mustafa Kemal bizzat kendisi üstlenmiştir. Yapılan yenilikleri ilk önce kendi üzerinde tatbik etmiş, yapılması gerekenleri kendi sözleri veya kaleme aldığı yazılarıyla topluma iletmıştır. Mustafa Kemal’in devletin banisi olma vasfı kendisine pek çok şeye müdahale etme hakkını vermiş, bu durum yakın çevresince de desteklenmiştir. Yakın çevresi ya da toplum tarafından tepki gördüğü atılımlarda ise yasaların desteğini almak suretiyle hedeflediği değişimi sağlamaya çalışmıştır.

2. Yöntem

Mevcut çalışma tarih metodolojisi çerçevesinde başta devlet arşivleri olmak üzere dönemin basın yayın organları ile anı hatırat ve literatür kaynaklarından istifade edilerek hazırlanmıştır. Yöntem dahilinde Osmanlı İmparatorluğu’ndan cumhuriyete giden süreçte yaşanan değişim ve modernleşme hamleleri kronolojik olarak irdelenmiştir. Mevcut sürecin sonucunda gerçekleşen olaylara verilen toplumsal tepkiler ve bunlara karşı alınan tedbirlerin sonuçları çalışma içerisine aktarılmıştır.

3. Türk Modernleşmesinin Evreleri ve Cumhuriyet Fikri

Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme çabaları kendisini batılılaşma temayülleriyle birlikte hissettirmiştir. Batılılaşma hareketlerinin ilk ve en belirgin başarısı Tanzimat

Fermanı'dır. Daha sonra ilan edilen Islahat Fermanı daha çok Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlere yönelik hukuk ve mülkiyet düzenlemesidir. Bu da batılı mantığıyla gerçekleşmiştir. Batılılaşmanın en belirgin sloganı olan hürriyet söylemi yine Batıdan Osmanlı yurduna ithal olmuş önemli bir slogandır. Anlam olarak özgürlük ifadesi içerse de temelinde mülkiyet hakkını barındırır. Batı, kültür temellerini eski Yunan ve Roma'dan alır. Bu her iki medeniyette kölelik dâhil olmak üzere sınıf ayrımları oldukça belirgindir. Bu medeniyetlerin zaman içerisinde gelişim evreleri ve çağlar sonrası geldiği nokta, hürriyet söylemlerinin barındığı, sınıf ayrımının ortadan kalktığı mülkiyet haklarının egemen olması anlayışıdır.

Batının sadece kültür olarak değil yasa ve kanunlar çerçevesinde de en önemli temel kaynağını Eski Yunan ve Roma mirasına sahip çıkma anlayışı oluşturur. Bu anlayış 1789 Fransız İhtilali ile en doruk noktaya ulaşacaktır. Parlamentarizmin gelişmesi özel mülkiyeti desteklediği gibi, kralın keyfi hareket serbestisini de aynı oranda kısıtlamıştır. Keza sermayenin güçlenerek büyümesi devlet sınırlarını aşır, kıtalararası güce ulaşarak ülke ordularını kendi hizmetine alacak kadar güç kazanacaktır. Bu model XIX. yüzyılda Osmanlı yurdunda da kendini göstermiştir. Öncelikle Osmanlı coğrafyasında yaşayan azınlıkları kapsayan bu hamle meşrutiyet dönemleri sonrası ve nihayet cumhuriyet ile birlikte tamamen yerleşmiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrası tetrici olarak ülke politikasına egemen olacak olan Batılılaşma hareketinin en önemli unsuru olan sermaye kuvveti zaman içerisinde Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yaşam biçimi olacaktır. Toplum katmanları, kanunlar önünde eşit olsa da tıpkı Avrupa'daki gibi yaşam standardı bakımından ciddi sınıflara ayrılacak bir düzeye gelecektir. Bu durum İslamiyet öncesi Türk devletleri açısından ve İslam'ın tavsiye ettiği sosyal yaşam düzeyi ile çok da bağdaşan bir durum değildi. Ancak zaman içerisinde bir kısım muhafazakâr, milliyetçi hatta bir dönemin keskin sosyalist kesimleri dahi sermaye ve mülkiyet egemenliği konusunda Batıyı dahi kısıktırarak anlayışa sahip olmuşlardır.

Kültürel anlamda Osmanlı Batılılaşma hamlelerinin izlerini XV. yüzyıla kadar dayandırmak mümkündür. Fatih Sultan Mehmed'in bir İtalyan'a kendi portresini yapmasına izin vermesi Türk-İslam sentezi penceresinden devrim niteliği taşımaktadır. Öte yandan bu eğilim XVI. yüzyıldan itibaren sıklıkla Osmanlı ordusundaki eksiklerin ortaya çıkması sonucunda Batı merkezli model alma fikirlerinin fazlaca konuşulmasında etkili olmuştur. Her dönem için devletin batıya olan alakasının artarak devam etmesi henüz şehzadeyken dahi taht namzetlerinin batı ile alakadar olmalarına engel olamamıştır. Sultan III. Selim'in sarayda kafes hayatı sürdüğü yıllarda Fransa Kralına olan alakası ve yazdığı mektuplar bu konuda dikkate şayandır. Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği sene tahta çıkan III. Selim, kendinden sonraki dönemlere de fazlaca sirayet edecek Fransa merkezli batılılaşma sürecinin de başlangıcını teşkil etmektedir².

Sultan III. Selim'in (1789-1807) saltanatı ile başlayan ve dağılma dönemi olarak adlandırılan XIX. yüzyıl, saltanat tahtına yedi sultanın geçmesinin yanında devletin en önemli mevkilerinden olan sadrazamlık makamı, 86 defa değişime uğramıştır³. Bu durum devlet bürokrasisinin işleyişine zaman kaybettirmenin yanında, göreve gelen isimlerin alt kadro vs. yapılanmalarının da devlete getirdiği iş yükü ve teşrifat noktasında çeşitli külfetler göz önüne alındığında ciddi sıkıntıların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı devlet düzeninin temel ve köklü değişikliklere yönelmesi, devlet mekanizmasındaki çeşitli aksaklıkların da sebepleri arasındadır. Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi sürecinde yaşanan kargaşanın ardından tahta çıkan IV. Mustafa'nın yeniçeriler ile 31 Mayıs 1807'de imzaladığı Hüccet-i şeriyye (Beydilli, 2000, s.25) ve bir yıl sonra imzalanan Sened-i İttifak, Osmanlı devlet geleneğinin alışık olmadığı ve sultana ait olan mutlak yetkinin daraltılması fikrinin ilk kez ortaya atıldığı vakalardır.

²Tahta çıkışı 1789 yılına tesadüf eden Sultan III. Selim'in Fransa'ya olan alakası kendini henüz şehzadeligi döneminde hissettirmiştir. Şehzade Selim'in Fransa Kralına yazdığı mektuplarla bu durum açığa çıkmıştır. III. Selim'in, Fransa Kralı XVI. Louis ve Fransa'ya olan ilgisini, göz hapsinde tutulduğu kafes hayatından İshak Bey aracılığıyla Krala yazdığı mektuplardan anlamaktayız Bkz. Stanford Show, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

³86 rakamı Sultan III. Selim'in tahta çıkışının hemen ardından tahta çıkan Kethüda Hasan Paşa'nın sadareti ile 1895-1901 yılları arasında görevde kalan Halil Rifat Paşa temel alınarak verilmiş sadece XIX. yüzyıl sadrazamlarını kapsamaktadır.

1808 yılında tahta çıkan Sultan II. Mahmut dönemi ıslahat hareketleri, Batılılaşma temayüllerinin belki de zirveye ulaştığı dönemdir. Bu süreç içerisinde devlet teşkilatının neredeyse tamamında klasik düzenin dışına çıkmak suretiyle yenilenme eğilimine girilmiştir. Devlet dairelerinden memurların kılık kıyafet değişikliğine, basın yayın hayatında yapılan hamlelerden idari teşkilat yapısına varıncaya kadar bütün sistem yeniden ele alınmıştır. Müsaderenin kaldırılması özel mülkiyet kavramını belirginleştirdiği gibi, idari taksimat alanındaki pek çok yenilik faaliyeti XVIII. asırda ortaya çıkan feodal yapının kırılması noktasında önemli bir adım olarak kabul görmektedir. Mustafa Reşid Paşa'nın Avrupa tecrübesi ve gözlemleri Osmanlı coğrafyasında Sultan Abdülmecid döneminin hemen başında ilan edilecek olan Tanzimat Fermanı'nın altyapısının hazırlanması, Sultan II. Mahmut döneminin yenilik arayışlarının eseridir. Sultan II. Mahmut dönemi pek çok alanda devletin karşılaştığı yenilikler ve ıslahatlar ile anılır. Başta askeri alanda olmak üzere, eğitim, diplomasi, kültür ve sosyal hayatın da yer aldığı birçok alanda devrim niteliğinde yenilikler yapılmıştır. Memurun kılık kıyafet değişikliği olarak pantolon ve setre giymeleri ve başa fes mecburiyeti bu dönemde hayata geçen uygulamalardandır. Bütün bu hamleler toplum içerisinde ciddi anlamda karşı tepkilere sebebiyet vermiştir. Hatta bazı gruplar pantolonla dışarı çıkmayı “Gâvur mukallitliği” olarak kabul edip, “iç donuyla dışarı çıkmak” ile eşdeğer olduğunu dahi savunmuşlardı. Bu şekilde giyinmek zorunda kalan memurlar da alay konusu olmuştu. Düzgün bir fiziği ve güzel bir yüzü olan kâtipler iyiden iyiye bu alayların hedefi haline gelmişti (İnce, 2017, s.450). Aynı şekilde fesin kullanılmaya başladığı andan itibaren toplum tarafından ciddi şekilde tepki aldığını, hatta “püsküllü bela” deyiminin müsebbibi olduğu bilinmektedir. Bu püskülleri taramak için çarşıda, sokaklarda küçük çocuklar ellerinde taraklarla dolaşır ve para kazanırlardı. Böylece püskül, onu taşıyanın başına dert olmuştu (Tezcan, 1995, s.415). Zaman içerisinde de Avrupa'da dahi Türklükle özdeşleşecek olan fes, getirildiği günlerde kabul görmese de daha sonraları geleneğin ve Osmanlı'nın sembolü haline gelmiştir.

Osmanlı coğrafyasında Batılı tarzda düzenlenen ilk balo da yine bu döneme tesadüf eder. Rusya ile imzalanan barış anlaşmasının üzerine İngiltere Büyükelçisi Sir Gordon ev sahipliğinde 4 Kasım 1829'da düzenlenen balo, Osmanlı eğlence hayatı için bir ilk teşkil eder. II. Mahmut'un katılmadığı ancak bürokratlarının katılmasına müsaade ettiği balo üst düzey devlet ricalini ağırlamaktaydı. Baloda Serasker Hüsrev Paşa, Halil Paşa, Kaptan Paşa, Silahtar Ağa, Baş Hekim Mustafa Behcet Efendi ve Ulemadan Abdülhak Molla gibi daha pek çok ismin bulunduğu vakidir. Baloyu enteresan kılan aslında Avrupalı hanımların da davette yer almasıydı. Balonun Osmanlı katılımcıları Kasımpaşa'da Tersane'de kılınan namaza müteakip balonun düzenleneceği Blonde Firkateynine sandallar ile geçtiler. Baloda kadınlar ile erkeklerin dans etmeleri, her türlü alkollü içkinin tüketilmesi, sofrada Avrupa tarzı çatal bıçak kullanılması ve hatta defalarca kadehler kaldırılması alışılmış adetlerden değildi. Kaptan Paşa'nın Hazine darının alkolün etkisi ile dans eden hanımlara sarkıntılık etmekten kendini alamadığı ve oradan uzaklaştırıldığı, Serasker Hüsrev Paşa'nın da bir hanıma aşırı tavırları olduğu da aktarılanlar arasındadır⁴. Bu vaka Osmanlı ricalinin katıldığı ilk balo olması münasebeti ile önemlidir. Ondan sonra defalarca Osmanlı merkezlerinde çeşitli sebeplerle balolar tertip edilmiştir. Bu durum Batıya keskin sınırlar çizilmediğinin algılanması açısından önemlidir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında da benzer organizasyonlar tertip edildi. Atatürk Orman Çiftliği'nde gerçekleştirilen ve cumhuriyetin kurucularının katıldığı baloda, fiyasko sayılacak vakalar yaşansa da Türk kadınları ve erkeklerin birlikte katılımıyla değişim rüzgârlarının esmeğe başlaması açısından dikkate değerdir⁵.

Osmanlı Devlet nizamının ve yaşam tarzının Batılı anlamda şekillenmesinde içeride vazife yapan yabancı diplomatlar gibi dışarıdaki yabancı devlet adamlarının öneminden bahsetmek gerekir. Bunlardan en önemlisi Avusturyalı devlet adamı Metternich'tir. Metternich,

⁴İnce, a.g.m., Konunu detayı için ayrıca Bkz. Abdülhak Molla *Târîh-i Livâ-Sultan II. Mahmud Portresinden Farklı Bir Kesit*, Haz. Mehmet Yıldız, TTK. Yayınları, Ankara 2013.

⁵Düzenlenen balo, katılımcılar ve yaşanan olaylar için Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, C.III, İstanbul 2011, s.246

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa diplomasisine yön veren isim olmuştur. Nasyonalizm ve Liberalizmin en güçlü düşmanı olan Avusturya'nın ve ona yön veren Metternich'in, yine aynı dönemde etnik yapı bakımından benzer bir yapıya sahip olan ve o yıllarda değişim süreci içerisinde bulunan Osmanlı Devleti üzerinde etkisinin olmadığından söz etmek çok yanlış olur. Metternich, hız kazanmaya başlayan milliyetçilik hareketinin ortaya çıkarmış olduğu tehdide karşı kendince geliştirdiği politikalarla tedbir almıştır. Osmanlı Devleti'nde ise modernleşme sürecinin de milat noktası olarak gösterilen Tanzimat Fermanı, bu tehdide karşı alınan bir tedbir niteliğinde değerlendirilmiştir (Özdemir, 2014, s.326).

Tanzimat ilanı öncesinde Sadık Rıfat Paşa'nın söylemleri, Osmanlı demokrasi ve modernleşme cephesinin önemli bir yapıtaşını temsil eder. Öyle ki Sadık Rıfat Paşa, özellikle Avusturyalı devlet adamı Metternich ile doğrudan irtibatlı olmakla beraber, fikir ve görüşleriyle XIX. yüzyıl Avrupa'sına şekil verecek olan bu devlet adamının fikirlerinin Osmanlı'daki savunucusu olarak karşımıza çıkar (Seyitdanlıoğlu, 1996, s.115). Öte yandan Sadık Rıfat Paşa'nın "*Avrupa Ahvaline Dair Risale*" başlıklı eserinde, Avrupa'nın genel bakış açısı ile alakalı şu fikirlerini dile getirmiştir;

Ekseriya şimdiki halde Avrupa düvel ve hükümdârânın dinde malum ve mücerreb ve muteber olarak, her bârhâdisât-ı kevnîyyedetedâbir-i hakîmâne ile hareket etmekte ve çünkü her devletin kuvve-i nizâmîyyesiesbâb-ı adîde-i asliyye ve fer'iyye tahtında ise de, nizâmât-ı mevzû'ânınasl u esası üç şey-i mühim üzerine müesses olarak, biri, istirahat-ı tebaa ve mülkiyye, ikincisi, vefret-i hazîne ve üçüncüsü kuvve-i askerîyye olup, mâhza, bu esbâb-ı lâzimeninictimâ'inagavâil-i seferîyye mâni' ve adüvvmesâbesinde olduğundan, dâhilen ve hâricen sebepli sebepsiz muhârebe kapıları açılmak, yani, bir fâide-i melhûze için mehâzir-i adîde ihtiyar kılınmak misillûmuhâtarât, elbette kuvâ-yımülkiyyeye halel vereceğinden, bu ma'kûle şeylere sebep verilmekten ihtirâz ile faraza, dâhilen ve hâricen bir güne münâza'ât zuhur etse bile, tedâbir-i mukteziyye ve bazanvesât-i düveliyye ve tev'em-i seyf olan kuvve-i kalemiyye ile def' ve teskînine çalışılıp, hâsılı, netâyic-i redfâsı melhuz olan muharebeyi bilâ-mücibkat'a ihtiyar etmemektedirler (Kaplan, Enginün vd., 1974, s.26).

1839 ve sonrası, azınlıklar açısından dış dünyanın Osmanlı'yı yakından takip ettiği, Osmanlı'nın da sadece azınlıklar ile kalmayıp demokratikleşme yolunda meşru bir zemin bulmaya çalıştığı ve sürekli Batının iltifatına mazhar olmaya mesai harcadığı yıllar olmuştur. Bu çerçevede Tanzimat Fermanı'nın uygulamaya konulması Batılı bürokratlar tarafından titizlikle takip edilerek ülke içindeki durum sürekli Batıya rapor edilmek suretiyle gündemini korumuştur.

Tanzimat süreci, ıslahat uygulamalarının yanı sıra fikri anlamda da bazı yeniliklere alt yapı teşkil etmiştir. Bu yaklaşımlardan biri demokrasi ve anayasa söylemleridir. Osmanlı Türkçesi'nde "anayasalı monarşi" anlamında kullanılan ilk tabir "nizâm-ı serbestâne" olmuş ve Mustafa Fâzıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e sunduğu, Mart 1867'de Sâdullah Bey tarafından Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme edilen mektupta kullanılmıştır (Hanioğlu, 2004, 383).

1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi, anayasal düzenin Türk coğrafyasında kanunlaştığı ve kayıt altına alındığının ilk belgesidir. Meşrutiyet ve anayasal düzen beklentisi devletin zirvesinin pazarlık konusu olmakla kalmamış, Sultan II. Abdülhamid'in Kanun-i Esasiyi askıya aldığı tarih olan 13 Şubat 1878 sonrası otuz senelik dönemi Osmanlı sınırlarında keskin bir muhalefetin de temellerinin atılmasına sebep olmuştur. Bu dönemin ilk yıllarında mücadele vermeye başlayan kuşak, bu mücadele yöntemini keskin muhalefete dönüştürecek ve 31 Mart'ın aktörlerinin de yetişmesine önayak olacaklardır. 1870'lerin mücadelecilerle 1900'lü yılların başındaki ihtilalcilerin ortak paydaları hürriyet ve eşitlik söylemleriyle birlikte, hedef haline getirdikleri düşmanlarının aynı isim olmasından başka bir şey değildi. Hedefteki isim olan Sultan II. Abdülhamid, muhalifleri tarafından müstebit ilan edilmiş, her fırsatta yurtiçi ve yurtdışından yoğun propagandalara maruz kalmak suretiyle baskı altına alınmıştır.

Bütün bu yenilik girişimleri, cumhuriyetin provası niteliği taşımaktadır. Atılan her adıma demokrasi ve hürriyet söylemleri eşlik etmiş, bunlar da cumhuriyete basamak teşkil etmiştir. XIX. yüzyıl başında cumhuriyet ile yönetilen bir Türk toplumu düşüncesi uzak görünen bir düşüncedir. XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise yenilikçi ve aydın kesim cumhuriyetçi söylemlerle bir yandan toplumu bu fikre ısındırmış, öte yandan saltanat ile hayat bulan altı asırlık monarşi geleneğinin de sonunu hazırlar mahiyette yaklaşımlar sergilemişlerdir.

XVII. yüzyıl itibari ile askeri anlamda müstakil bir başarısı olmayan Osmanlı Devleti'nin son döneminde devleti içinde bulunulan durumdan kurtarma sevdasıyla işe koyulan ekip, nam-ı diğer İttihatçılar, aynı zamanda Meşrutiyeti ikinci kez ilan ettiren, devleti, Balkan, Trablusgarp ve Birinci Dünya Savaşı'na sokan ya da bu başarısızlıklarda aktif rol alan ekiptir. Bu bakımdan ele alındığında bu isimler kamuoyu nezdinde ciddi anlamda prestij kayıpları olan kişilerdi. İçinde bulunulan bu durum her defasında başta Mustafa Kemal olmak üzere yeni bir oluşum içerisindeki bu kişilerin karşısına sorun olarak çıkmıştır. İttihat ve Terakki'nin muktedir olduğu yıllarda alınan mağlubiyetler İttihatçı baskının etkisiyle bastırılabilmiştir. İttihat Terakki'nin tasfiyesi sonrasında ise ülkede kalan eski ittihatçılar ciddi anlamda sorun yaşadılar. Bunlardan en önemlisi belki de ilki Sivas Kongresi'nde karşılaşılan durumdu. Kongrenin açılışında gündeme gelen mevzu Kongreyi tertip eden isimlerin İttihatçı olmaları krizidir. Krizin yegâne sebebi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının üzerindeki ittihatçı gömleği münasebetiyle yukarıda zikrettiğimiz başarısızlıklara muhatap olmasıdır. Bu durum delegelerin yemin edilsin talepleri ile aşılmıştır. Yemin metninin içinde barındırdığı cümleler bunu destekler mahiyettedir. İttihat Terakki'nin lağvı sonrası her fırsatta cemiyet ile alakası kalmadığını söyleyen pek çok İslamcı, Türkçü nihayetinde eski ittihatçılar gibi Mustafa Kemal de Sivas Kongresi esnasında yemin etmekten imtina etmemiştir. Kongre Yemin Metni: *“Makam-ı celil-i hilafet ve saltanata, İslamiyet'e, devlete, millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetten başka bir gaye takip etmeyerek her türlü ihtirasat-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzehtir bir azim ve iman ile çalışacağıma ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah”* ifadeleri vardı.

Bu yemin metnine evvela Mustafa Kemal karşı çıkar. Metin münakaşa edilerek aşağıdaki şekli alır:

“Makam-ı celil-i hilafet ve saltanata, İslamiyet'e, devlete, millete ve memlekete manen ve maddeten hizmetten başka bir gaye ve emelimiz olmadığına binaen kongrenin müzakeresi devamı müddetince ihtirasat-ı şahsiye ve siyasiyeden ve fırkacılık amalinden münezzehtir bir azim ve iman ile çalışacağıma ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyasına çalışmayacağıma namusum ve bilcümle mukaddesatım namına vallah, billah”⁶

Aslında bu müdahalesiyle Mustafa Kemal, kongre sonrası Makam-ı Celil-i Hilafet ve Saltanatın akıbeti ile alakalı da sinyal vermekte idi. Kısa süre sonra da Ankara'da yeni devletin kurulması için meclis açma başta olmak üzere pek çok girişimde bulunacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yenilik faaliyetleri topyekûn yenileşmeyi hedeflerken Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketleri öncelikle askeri alanda başlamıştır. Bunu hukuk, yönetim, eğitim ve sosyal hayattaki yenilikler takip etmiştir. Osmanlı yenilik hareketleri Batıya karşı vaatler vermenin ötesinde imtiyaz manevraları olarak da adlandırılabilirler. Cumhuriyet rejiminin hayata geçirilmesi sonrasında gerçekleşen yenilikler ise imtiyazın ötesinde uygulayıcıların tamamen benimsediği ve içselleştirdiği devrimlerdir. Cumhuriyetin kurucu lideri Mustafa Kemal'in *“Uçurum kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra, içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için aralıksız devrimler... İşte Türk genel devriminin bir kısa deyimi”⁷* sözleri devrimlere olan inancının göstergesidir.

⁶Kongre tutanakları için Bkz, Recep Toparlı, *4 Eylül Sivas Kongresi Tutanakları*, Buruciye yayımları, Sivas 2013.

⁷Cumhuriyet Halk Fırkası 4. Büyük Kurultayı, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/cumhuriyet-halk-partisi-dorduncu-buyuk-kurultayini-acarken> (Erişim Tarihi: 25/07/2020).

Öte yandan Osmanlı yenilik hareketlerinde temel hedef, Kanun-ı Kadim'e dönüş arzudur. Osmanlı klasik dönemindeki ihtişamına yönelme arzusu Osmanlı yenilik hareketlerinin temel hedefidir. Oysa Cumhuriyet devrimlerinin özünde yatan gerçeklik ise geçmiş mümkünse unutturmak, ya da en az hatırlamak yönündedir. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dördüncü büyük kurultayındaki konuşmasında Mustafa Kemal;

“Geçen kurultaydan bugüne kadar, kültürel ve sosyal alanda başardığımız işler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal çehresini, kesin çizgileriyle, ortaya çıkarmıştır. Yeni harfleri, ulusal tarihi, öz dili, sanatı ilimsel müzik ve teknik kurumlarıyla kadını, erkeği her hakta eşit, modern Türk sosyetesini bu son yılların eseridir. Türk ulusu ancak varlığını derin ve sağlam kültür sınırları ile çevreledikten sonradır ki, onun yüksek kapasitesi ve erdemi, uluslararası tanınır. Türk milletine gerçek rengini veren bu devrimlerden her biri, çok geniş tarihsel devirlerin öğünebileceği büyük işlerden sayılsa yeridir⁸”

sözleriyle yeniyi ve yeniliğe karşı duruşunu net bir şekilde ifade etmiştir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde devrimci görüşün önderliğini yapan Mustafa Kemal, hareketini daha cumhuriyetin kuruluşundan önceki yıllarda başlatmıştı. Ülkedeki yolculuklarda şu görüşü tekrarlar: “*Savaş sonuçlandı. Fakat bağımsızlık savaşı asıl şimdi başlamaktadır. Bu savaş toptan çağdaş uygarlığa katılma savaşıdır.*” 1924 nutuklarında sık sık bütünüyle çağdaş uygarlığa katılmaya karşı olan güçleri yenme zorunluluğunu dile getirir.

“Çağdaş dünyada var olabilmek, kendimizi değiştirmemize bağlı bir iştir. Toplumsal, ekonomik ve bilimsel alanlarda ilerleyebilmenin yolu bu tutumu almakla açılabilir. Bilimsel buluşların yarattığı harikaların bütün dünyanın yaşama koşullarında büyük değişiklikler yarattığı bir çağda hiçbir ulus geçmişin geleneksel bağlılıklarıyla varlığını tutunduramaz. Artık eskinin bütün artıklarını, kafalarda bunlar üzerine yerleşmiş inançları söküp atma zorunluluğu vardır” (Berkes, 2016, s.524).

Mustafa Kemal'in cumhuriyeti zikretmesi, etrafındaki yol arkadaşlarını da aslında tedirgin eder bir durumdu. Falih Rıfkı Atay cumhuriyet fikrinin ilk kez ortaya atılmasını şu satırlarda aktarır:

Mecliste hiç kimse cumhuriyet kelimesinin ağza alınmasını istemez. Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve fikirdaşları ise sık sık, rejimdeki bu gayr-i tabiiğin çabuk nihayet bulması gerektiğini ileri sürmektedirler. Yabancılara göre Türkiye'de devlet şekli askıdadır. Bir gün kapalı bir grup konuşmasında İsmet Paşa, yabancıların devlet şekli üzerindeki bu şüphelerini Milletvekillerine anlatmıştı. Bir gün de Mustafa Kemal, galiba Avusturyalı bir gazeteci ile görüştüğü sırada “Cumhuriyet” kelimesini ağzından kaçırması üzerine Meclisin ve İstanbul gazetecilerinin yüreği oynamıştır. Meclis reisinin küçük odasına koşuşan birtakım Milletvekilleri, Mustafa Kemal'in bu dil sürçünü düzeltmesini istemişlerdir. Eski Türkiye'de Cumhuriyet sözü, şapka sözü kadar kötü ve korkulu idi.. (Atay, 2004, s.407).

Cumhuriyetin ilânından önceki tarihlerde yeni hükümet şeklinin nasıl olacağı hususunda da değerlendirmeler yapılmıştır. *Anadolu'da Yenigün Gazetesi* yazarlarından Feridun Fikri Bey gazetenin 28 Mart 1339 tarihli (28 Mart 1923) “Hâkimiyet-i Halkiyye” adlı makalesinde; “*Başkent İstanbul'dan Anadolu'ya, Ankara'ya intikâl ederken, beraberinde hükümet şeklinde değişikliği de getirmiştir. Makâm-ı Saltanat, milleti kendi terketmişti. Bu feragât, Anadolu'nun halkperver ruhundan bir halk idaresi doğmasına müntehâ olmuştur. İşte bundan dolaydır ki, artık mâziye dönülemez. O feragât-ı müebbed halk şekli-i hükümeti ise, Anadolu istihlâs-ı manevisinin bir zarûret-i katisidir*” demektedir (Tosun, 2012, s.103). Cumhuriyet tipi yapılanma fikri, Mustafa Kemal'in nutkunda da değindiği üzere model alma suretiyle gerçekleştirilecek bir eylemdi. “*Bugünkü hükümet adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükümeti tesisini ayrı bilen, Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idareye kadar asrî bir makine haline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. On beş yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyeti ile hakiki bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak Yeni Dünya'nın kabiliyeti vücuda getirebilir.*” Bu

⁸Cumhuriyet Halk Fırkası 4. Büyük Kurultayı.

cümlelerden anlaşılacağı üzere yeni bir ülke yaratma fikri değişimin yaşandığı her toplumda yapıldığı kadarıyla örnek devlet, örnek yaşam, örnek toplum şeklinde ele alınmıştır. Bu mantık ile de olacak ki dönemin siyaseten etkili, aktif ve her ne kadar İngiliz mantığı taşısa da umumi harpte bîtaraf tavırlar sergileyen bir kültürü olan Amerika medeniyeti esas alındı. Kısa, orta ve uzun vadede müttefik başlığı adı altında askeri, ilmi, idari ve kültürel pek çok alanda Amerika medeniyeti model alınmak suretiyle toplumda dönüşüm hedeflenmiştir. Bunun ne derece başarılı olduğu konusu ise sokaktaki tabelalarda, günlük hayatta kullanılan dilde, evlilik törenlerinde, ikili ilişkilerde devlet televizyonu dâhil olmak üzere ulusal ve yerel kanallarının büyük bir kısmında yapılan yayınlarda kendini ele verecektir.

Cumhuriyet rejimine geçme fikri, Padişahlık-Hilafet makamına sadakat meselesi tartışmalarını da beraberinde getirdi. Mustafa Kemal'in yakın çalışma arkadaşlarından olan Rauf Bey (Orbay), Mustafa Kemal ile saltanat konusunda aralarında geçen diyalogda fikirlerini net bir şekilde ortaya koymuştur.

Sultanlığa vicdanımla ve s bağlıyım. Babam padişahın himayesinde büyüdü ve Osmanlı Devleti'nin önde gidenlerinden oldu. Bu iyiliklere duyduğum minnet kanıma işlemiş. Nankör değilim ve nankörlük edemem. Zat-ı şahanelerine sadakatle yükümlüyüm. Halife'ye olan bağlılığım yetişme tarzımın bir gereğidir. Bunun yanı sıra, gözlemim şudur ki, genel durumu denetim altında tutmamız zordur. Bunu ancak, herkesin ulaşamayacak kadar yükseklerde görmeye alıştığı bir otorite sağlayabilir. Bu da ancak sultanlık ve halifelik makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırmak ve farklı nitelikte bir varlığı onun yerine geçirmek, başarısızlığa ve felakete yol açacaktır. Bu asla kabul edilemez (Feroz Ahmed, 2015, s.73).

Bu ve bunun gibi muhalif fikirler Mustafa Kemal'in işini zorlaştıracak gibi görünse de ilerleyen yıllarda kendisine muhalefet eden isimleri bir şekilde pasifize etmek için bir fırsat niteliği taşımaktadır. Bunun da en etkili yöntemi yakın çevresindekilerin gerçek fikirlerini anlamaktan geçiyordu. Rauf Orbay'ın belki de bu görüşleri daha sonraları İzmir suikastı davasında kendisi gibi pek çok siyasi ile birlikte idamla yargılanmasına ve ceza almasına sebep olacaktı.

4. Devrim Süreçleri ve Sonrasında Kamuoyu

Devrimlerde temel prensip, hükümlerin tepeden inme, aniden ve yasalarla koruma altına alınmak suretiyle muhataplarına sunulmasıdır. Cumhuriyetin ilanı sonrası yapılan modernleşme faaliyetleri muasırlaşma başlığı altında yapılmaktaydı. Bu faaliyetlerin önemli bir kısmı sosyal yaşamı ilgilendirdiği gibi inanç çerçevesinde de halkın değerleri ile çatışmaktaydı. Özellikle ilk yıllarda hayata geçirilen kılık kıyafet, harf ve şapka devrimleri halkın ciddi mahiyette tepkisini alan yenilik hareketleridir. Her ne kadar bu faaliyetler batılılaşma ve modernleşme temelleri üzerine oturtulsa da muhalefet edenlere ceza tatbik yöntemlerinin uygulanması, bu faaliyetlere dayatma niteliği kazandırmaktadır. Öte yandan bu yeniliklere direnen ve muhalefet eden kesimlerden çok sayıda kişi cezalandırılmıştır. Böylelikle halkın devrimlere karşı direnmesi büyük ölçüde engellenmiştir (BCA) 30-18-1-1/16-71-4. Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçlerde muhalefet fikri çok fazla tahammül edilmiş bir durum değildir. Öyle ki çıkartılan yasalardan ziyade dönemin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası'na muhalefet edenlerin cezalandırılmasına dair yayınlanan beyannamede yer alan hükümler son derece dikkate şayandır.

Muhalefet öğrenmelidir ki memleketin idarecisi Halk Partisidir. Her siyasi teşekkül kendine mahsus sahada çalışmalı ve hududu geçmeye teşebbüs etmemelidir... Parti kendisini selamete erdirmeye planına göre, davasının karşısına muhalefeti bir engel olarak koymuştur ki böylece partinin davası memlekete daima tehlikeye maruz ve ümitsiz bir durumla bulunduğu hissini uyandırmaktadır. Bu davayı temsil eden birkaç kişi de yaradılışının icabı rakipleri gibi bozuk çıkmışlardır ki yalnız Halk Partisi'nin lütfu onları ayakta tutmuştur. Fakat bu gün bu lütuf da tehlikeye maruz bulunmakta olduğu içindir ki buna bir son vermek

lazımdır. Çünkü lütuf ve himaye hiçbir zaman sağlam bir mülk değildir (BCA) 163-649-3/490-1-0-1.

Cumhuriyet devrimlerinde temel prensip her ne kadar toplum istemese de hedeflenen ideallerin hayata geçirilmesi yönündedir. Devrimlerinin uygulanmasında esas olan Cumhuriyet rejiminin kurucu lideri olan Mustafa Kemal'in bakış açısıydı. Ona göre devrim amaç değil araçtı. İlkelerinin tamamı halk egemenliğine dayalı idi. Bu da dönemin kanun yapıcıları arasında "Halka Rağmen Halk İçin" sloganıyla gerçekleştirildi (Tanyol, 1984, s.71). 1950 yılından sonra ise bu slogan yerini "Yeter Söz Milletin" sloganına bıraktı. Yapılan her devrim millet esaslı yapılmak eğilimindeydi. Millet vicdanı ve beklentilerine cevap verilmese de aslında onların menfaatleri için olduğu sürekli öne sürülmekteydi.

Laik menşeyli Türk devrimlerine en şiddetli hücumlar gelenekçi kesimden gelmiştir. Bu suretle Türk devrim hareketlerinin tutup tutmadığı, dinsiz olup olmadığı sürekli tartışma konusu olmuştur (Tunaya, 2016, s.125). Batılılaşma eşittir medeniyet algısının esas alındığı Cumhuriyet sonrası Türk modernleşme hareketlerinde bunun karşısındaki her türlü fikir ve hareket irtica olarak kabul edilmiştir. Zelotizm⁹ olarak da adlandırılan bu yaklaşım nerden gelirse gelsin modernleşmenin karşısındaki her tür yaklaşım ile mücadeleyi esas almıştır.

Türk devrimleri ulusal kurtuluş hareketinin sonrasında başlar ve milletin her fırsatta dâhil edildiği söylemlere konu olur. Yaratılmak istenen hava "geleneğin değerlerine dayanma, ulusal kurtuluşun gerçekleşmesi için hedeflenen ideallere ters düşer" anlayışıdır. Bu yüzden Cumhuriyet devrimlerinin gerçekleşme esaslarının en önemlisi gelenekten mümkün olduğunca uzak bir *model toplum* oluşturma arzusudur.

Gerçekleştirilen devrimlerden fiziki olanlar ciddi anlamda kabul görmüş gibi görünse de uygulamadan olumlu sonuçlar almak zaman alacaktı. Ahalinin vicdanı normalde yapılan bu yenilikleri benimsemeye pek de müsait değildi. Tıpkı II. Mahmut dönemi getirilen yeniliklerin en gözle görüleni olan fese verilen tepki misali benzer sesler yükselecekti. 1925 yılında Anadolu'nun kuytu bir köşesinde tanıtımı yapılan şapka aslında İstanbul'da özellikle gayrimüslimlerin kendini gösterdikleri Pera'da (günümüzde Beyoğlu) tercih ettikleri bir giysi modeli idi¹⁰. Bu yüzden mezkûr devrime direniş dönemin siyasi havası münasebetiyle sessiz çılgınlıklar olmaktan öteye gitmemiştir.

Uzun yıllar savaşlarda mağlubiyetler yaşayan Türk toplumunun Milli Mücadeleden zafere çıkması ulusal kurtuluş hareketinde etkili olmuş isimlere hayranlık uyandırmıştı. Onların getirdiği bütün yenilik faaliyetleri yorgun Anadolu halkı için çok fazla direniş sebebi olmasa da duygusal anlamda benimseme yönünde zorlanmışlardı. Yeni devlet ve yeni yönetim anlayışının beraberinde gelen yenilikler ilk andan itibaren kırsalda pek tatbiki müsait olmadığı gibi muvaffak da olamadı. Cumhuriyetin kuruluşundan neredeyse bir asır geçmesine rağmen hedeflenen Batılılaşma çabaları özellikle yaşam tarzında, giyim kuşamda vs. şehirlerde Anadolu'nun batısından başlamak üzere başarılı olduysa da kırsalda Anadolu ruhu ve muhafazakâr yerel kültür karşısında pek etkili olduğu söylenemez. Daha da anlaşılır şekilde ifade etmek gerekirse, büyük şehirlerin belli bölgelerinde son derece batı formatında hayat süren çevreler dahi yılın belli dönemlerinde rücu ettikleri baba ocaklarında (bayramlar, ölümler, şenlikler) gibi etkinliklerde Anadolu'nun klasik görünümü içerisinde şehirdeki Batılı ruhu gizlemeye, bastırmaya mecbur kalmaktadırlar. Bunda da stabil ahlaki değerleri korumanın yanı sıra geleneğin direnişinin etkisinden söz etmek mümkündür.

Savaş sonrası yapılanma süreçlerinde birlikte savaşan silah arkadaşlarının kendi aralarında bile siyasal bir mutabakat sağlandığı söylenemez. Yeni yapılanma dönemlerinde subaylar kendi aralarında bölündü. Özellikle ordu-rejim konularında ve ordunun siyasete müdahalesi konusunda zaman zaman fikir ayrılıkları oluştu. Bu durum eski düzenin

⁹Zelotizm, maziye sığınak arama ve yenilikleri önleme olarak adlandırılmakta. Bkz. Tunayaa.g.e., s.132.

¹⁰Sultan II. Mahmud'un Fes uygulamasına dönemin tepkileri arasında "oldu olacak fotr şapka da takıp Pazar günü kiliseye gidelim sesleri ahali arasında yükselen seslerdendi.

muhalefetinden daha da tehlike bir durumu gün yüzüne çıkardı. Mustafa Kemal'e muhalif olan generallerin birçoğu gerici değil, liberal ve modernisttiler. Bu subaylar mutlak monarşiyi Mustafa Kemal'in kişisel yönetimi altında bir mutlak cumhuriyet kurmak için devirmediklerini söyleyerek durumu protesto ediyorlardı (Feroz Ahmed, 2015, s.72).

Cumhuriyetin ilanı devrimlerin en köklüsü ve belirgini idi. Ancak daha sonra yapılan çeşitli uygulamalar hayata geçirildiğinde kamuoyu nezdinde çok daha derin izler yaratacak düzeyde tepkiler verildi. Bunun temel sebebi de yapılan icraatların halkın günlük yaşantısı ile doğrudan alakalı olmasından kaynaklanıyordu. Hilafetin kaldırılması, kılık kıyafet devrimi, şapka devrimi ve harf devrimi bunların en belirgini idi. Hilafet makamı temel anlamda halkın manevi süreçte kendine lider olarak benimsediği, Peygamberin vekili statüsünde tuttuğu sultana ve makamına ayrı bir saygı unsuru teşkil etmekteydi. Bu sadece Türk unsurlar için değil Asya ve Afrika coğrafyasındaki pek çok İslam milleti arasında bu şekilde algılanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Sultan Reşad'ın cihad ilanına İslam coğrafyasının pek çok yerinden iştirak edilmesi bunun sonuçlarındandı. Müslümanlar Padişaha sadakatten ziyade Peygamberlerinin halifesine olan sadakatleri algısı ile verilen her emre, alınan her karara sonucu olumsuz da olsa itaate mecbur hissediyorlardı. Hilafetin kaldırılma kararının tedricen uygulanması, yani saltanatın hilafetten daha önce kaldırılması bu algıyı görmenin sonucudur. İşte bu yüzden toplumsal reaksiyonun göz önüne alınması neticesinde önce saltanat, sonra hilafet kaldırılmıştır.

Kıyafet devriminin tatbikinde ise daha farklı bir yol izlendiğini söylemek mümkündür. Tıpkı şapka devriminde olduğu gibi kılık kıyafet devriminde uygulayıcı rol model vazifesi bizzat Mustafa Kemal ve çevresi tarafından üstlenilmiştir. Gerek kendisi gerekse çalışma arkadaşlarının yurtiçi ve yurtdışı diplomatik toplantıların yanı sıra gündelik hayatlarında da tam bir batılı gibi giyinip kuşanmaları oldukça dikkat çekicidir. Lozan'a giden diplomatik ekibin klasik İngiliz tarzı kılık kıyafetler, aksesuarlar ve şapkalarla Türkiye'yi temsil etmeleri aslında Batılılaşma konusundaki fikri iddianın şekle yansımış halidir¹¹. Toplumun her kademesine zaman içinde yayılan kılık kıyafet devrimi özellikle şehirlerde ve şehirlerin belli yerlerinde, kulüplerde ve Beyoğlu başta olmak üzere belli merkezlerde hızla yayıldı. Şapka inkılabı ve muhalefet etmenin cezaya mazhar olduğu bir ortamda toplumun büyük bir kesimi fötr şapkayı fese ve sarığa zorla da olsa tercih etti. Direnenler ise şiddetle yargılanıp çeşitli cezalara çarptırıldı. Şapka müfettişleri tarafından halkın arasında her an denetimlerin yapıldığı uygulamalarda çok sayıda kişi muhalefet suçundan ceza almıştır. Öyle ki Anadolu'nun çeşitli yerlerinde sahte şapka müfettişleri türemiş, ahalden şapka kanununa muhalefet etmek gerekçesiyle para cezaları kesenler hakkında tahkikatlar yapıldığı görülmüştür (BCA) 30-18-1-1/ 18-28-19. Toplumun hemen her kesiminde şapka giyilmesi zorunlu tutulurken ilmiye mensupları bundan müstesna tutulmuştur (BCA) 51/5-44-7. Öte yandan cemaatin cami içerisinde uyumlu olmaları adına şapka takmaları gerektiği de dönemin Diyanet İşleri Reisinin gündemindeki konular arasında olmuştur (BCA) 51/13-115-5.

İşte bu zamanda ve bu ilişki içerisinde Mustafa Kemal büyük sembolik devrimlerden hemen sonra canlı ve derin bir tarzda, bütün bir ulusun zorla bir uygarlıktan bir diğerine geçirilmesini ifade eden dış şekillerin dramatik değişikliklerinden ilkinin yaptı. Bir Müslüman için İslam'ın önemli sembollerinden biri olan sarık, onun hem İslam'a olan bağlılığını, hem de diğer dinlerle arasındaki mesafeyi sembolize etmekteydi. Bir Batılıya, bir başlık yerine bir diğerinin zorla geçirilmesi komik veya sinirlendirici ve her iki halde de saçma görünebilir; bir Müslüman için ise, komşularıyla ve atalarıyla ilişkisini, toplum ve tarih içindeki yerini ifade eden ve etkileyen çok önemli bir konu olarak algılanır (Lewis, 2000, s.266). Şapka devriminin gerçekleştirildiği esnada halka seslenen Mustafa Kemal, kalabalığın arasındaki bir vatandaşın işaret etmek suretiyle şu sözleri sarf etmiştir:

¹¹Bkz. Ek 5 Lozana katılan Türk heyeti <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42275486> (Erişim Tarihi: 02/09/2020)

İnebolu'da ve diğer bazı yerlerde söyledim. Bugünün meselesi gibi düşünüleceğinden burada da değinmek isterim. Her milletin olduğu gibi bizim de millî bir kıyafetimiz varmış, fakat inkâr edilemez ki taşıdığımız kıyafet o değildir. Hatta millî kıyafetimizin ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. Örneğin karşımda kalabalığın içinde bir kişi görüyorum (eliyle işaret ederek). Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medeni bir insan bu tuhaf kıyafeti giyip dünyayı kendine güldürür mü? (Evet, güldürür, sesleri). Devlet memurları bütün milletin kıyafetlerini düzeltecektir. Fen, sağlık açısından uygulamalı olarak, her bakımdan denenmiş medeni kıyafet giyilecektir. Bunda kararsızlığa yer yoktur. Yüzyıllarca devam eden dikkatsizliğin acı derslerini tekrarlamaya dayanma gücü yoktur. Bir adam olduğumuzu, medeni insan olduğumuzu ispat etmek ve göstermek için gerekeni yapmamakta direnmek adamlıkla bağdaşmaz¹².

Şapka devrimi ve uygulanışı ile alakalı nutukta:

“Efendiler, milletimizin başında, cehalet, gaflet ve taassubun ve ilerleme ve medeniyet düşmanlığının alâmet-i farıkası gibi kabul olunan fesi atarak, onun yerine, bütün medeni âlemce başlık olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle Türk milletinin medeni toplumlardan zihniyet itibarıyla de hiçbir farkı olmadığını göstermek lüzumlu idi. Bunu, Takrir-i Sükûn Kanunu cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı yine yapacaktık. Fakat bunda, kanunun yürürlükte olması da kolaylık sağladı denirse, bu çok doğrudur” sözlerine yer vermiştir¹³.

Şapkanın belli dönemlerde toplum tarafından ciddi şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak ilerleyen zamanlarda Mustafa Kemal'in önemli bir yeniliği olan şapka terk edildi. Gündelik hayatta kullanımı 1950-60'lı yıllara kadar ceza yasasının verdiği güçle varlığını korusa da 1980 sonrası süreçte ise neredeyse yok denecek kadar azaldı. Öte yandan Türk toplumunun eski âdetlerine döndüğü ise kesinlikle söylenemez. Şapkayı da terk eden Türk milleti kendisi için vazgeçilmez olan sarığa ve fese dönüş yapmadı. Sarık sadece radikal İslami grupların ve belli cemaatlerin mensupları arasında kullanılmaya devam edildi. Bunların görüldüğü alanlar ise bu yapılanmaların yoğunlaştığı büyük şehirlerde birkaç mahalle ya da Anadolu'da belli şehirlerden öteye geçmemiştir. Fesin giyilmesi ise otantik dondurma tezgâhları başındaki kişilerde veya gösteri amaçlı tiyatral sahnelerden öteye gitmemiştir.

Bu açıdan ele alındığında yönetim biçimi olması münasebetiyle cumhuriyetin ilkeleri ve izleri bütün yurttan ilan edildiği andan itibaren hissedilse de şapka inkılabı etkisini kaybetmiştir. Ancak bunun yanında şeklen geçmişe dönüş noktasında da toplumun yeterli dirayeti gösteremediği kabul edilir bir gerçektir. Bu anlamda özellikle Batıdaki gelişmelerin yakından takip edilmek suretiyle toplum tarafından hayata geçirildiğini söylemek mümkündür. 1970 sonrası fötr şapkayı neredeyse tamamen terk eden toplum daha farklı Batılı giyim kuşama yöneldi. Ülkenin büyük bir kesiminde başta Amerikalıların geliştirdiği ve dayanıklı olması münasebetiyle çadır yapımında ilk olarak kullandıkları “Jean” denilen kot kumaşını ciddi anlamda diğer dünya ulusları gibi Türk toplumunun da tercihleri arasında girdi. Bunu diğer giyim kuşam ve aksesuarlar izledi. Özellikle genç nüfusun 1980'ler sonrasında Batılılaşma temayülleri sadece giyim kuşamda kalmadı. Evlilik ritüelleri klasik İslami anlayışın dışına çıktı. Türk Medeni Kanunu ile aile hayatı ve miras hukuku gibi çeşitli düzenlemeler çerçevesinde yetişen yeni kuşakların özel hayatları da ciddi anlamda Batılı bir kimliğe büründü. Türk kültüründe aile kurma olgusunun en temel adımı olan kız isteme kültürü kimi kesimlerde yerini yine Batıdan ithal edilmiş olan erkeğin kadının önünde diz çökerek evlilik teklifine bıraktı. Tek taş yükükle aileler dışında erkeğin kadına evlilik teklif etmesi değişimin en temel belirtilerinden biri oldu. Öte yandan toplum her iki anlayışın arasında gidip gelmeye devam etmektedir. Bir yandan diz çöküp evlilik teklifi yapan, kilise tarzı çiçekli tak altında nikâh kıydırıp nedimelerle düğüne gelen gelin damat anlayışı yaşatılırken öte yandan kız isteme, kına gecesi ve birkaç yıl öncesine

¹²Kastamonu Nutku ile ayrıntılı bilgi için Bkz. <https://www.atam.gov.tr/aturkun-soylev-ve-demecleri/kastamonuda-ikinci-konusma> (Erişim Tarihi:13/08/2020).

¹³Nutuk sf. 664.

kadar medeni kanun tarafından tanınmayan imam nikâhı adı verilen, genellikle din adamları tarafından kıyılan, kanunlar karşısında bağlayıcılığı olmayan, vicdani ve sembolik nikâh da araya sıkıştırılan ritüellerdendir. Zaman zaman çelişkiye varacak düzeyde toplumun kafa karışıklığına dair örnekleri artırmak mümkündür¹⁴.

Sonuç

Modernleşmenin temelinde iletişim yatar. İletişim halinde olan toplumlar birbirlerini etkileme konusunda özel çaba sarf etmeseler de zaman içerisinde değişimin gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Toplumlar farklı zamanlarda başka yaklaşımlar sergileyip kendinden olmayan kültürlerle mesafeli durma hassasiyeti içindeyken dahi farkında olmadan karşı çıktıkları değerleri benimseyebilirler. Bu da değişimin en önemli ayrıntılarından. Öyle ki bu tarz değişimler son derece yavaş gerçekleşir. Tarih boyunca Türkler bu tarz değişim hareketleriyle fazlaca muhatap olmuşlardır. Türklerin bir toplumu benimseyebilmesi için onunla komşu olması, savaşması, ticaret yapması ya da siyasi ve sosyal yaklaşması yeterli olmuştur. Türkler oldukça köklü ve eski bir kültür yapısına sahip olmakla beraber süreç içerisinde pek çok sebepten dolayı birbirinden farklı kültürlerle benzeme eğilimi göstermişlerdir. Buna örnek olarak tarihi süreç içerisinde Fars, Arap, Hristiyan kültür yapısını vermek mümkündür. Daha da özele indirgemek gerekirse Hristiyanlar içerisinde XVIII. yüzyıl itibari ile Fransız, XIX. yüzyıl son çeyreği ve XX. yüzyıl başları Alman ve sonraki dönemlerde de İngiliz kültürüne doğru dönüşüm gözlenmektedir. Bu dönüşüm algısı ilk başlarda halktan daha ziyade devletin işleyişi, kurumlar, aydın ve devlet adamlarında kendini hissettirmiştir. Arap benzeşmesi ise reaya arasında fazlaca makes bulmakla beraber, ehli-sünnet yaşama temayülleri dolayısıyla da cennetle mükâfatlandırılacağı algısı bunun en önemli sebeplerindedir. Batılı tarzda değişim XX. yüzyılda Jön Türk hareketiyle ivme kazanır. Bu hareket daha sonra şekillenerek toplumun şiddetle reddettiği pek çok şeyi aynı topluma zaman içerisinde kabullendirecektir. Bu değişim bazı konularda tepeden inme yasalarla, bazen de zamana yayılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir.

XX. yüzyıl Türk siyasi tarihinin en önemli dönemini içinde barındırır. Siyasi olarak onlarca asırlık alışlagelmiş devlet düzeninin değişimi bu yüzyılda yaşanmıştır. Aile saltanatına dayanan yönetim anlayışı, parlamenter demokratik sistem elemanlarının mutlakiyet rejimi ile hayata geçirilmesi ile birlikte ve nihayet cumhuriyetin ilanı ile yerini yeni bir yönetim anlayışına bırakmıştır. Saltanata ve beraberinde gelişen saltanat karmaşasına alışmış olan Türk toplumu ilk başlarda demokrasi ve cumhuriyet fikrini benimsemeye oldukça zorlanmıştır. Bu durum çeşitli kanun ve uygulamalarla birlikte sert tedbirler sayesinde aşılmıştır.

Değişimin ne derece gerekli olduğu göreceli olmakla beraber, siyasi platformlarda aydınlar tarafından sürekli tartışılan bir konu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde almış olduğu askeri hezimetler sonucu ortaya çıkan sosyal ve ekonomik buhranlar cumhuriyeti kuranların en büyük dayanağı olmuştur. Toz pembe bir dünya düzeni içerisinde Osmanlı devletine son verilmemekle beraber Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan, cumhuriyeti kuran kadronun da bu coğrafyada yetişen özellikle II. Abdülhamid saltanatı sırasındaki eğitim sisteminin yetiştirdiği asker ve bürokratların olduğu gerçeği göz ardı edilmeden konunun değerlendirilmesi, altı çizilmesi gereken bir gerçekliktir.

Öte yandan her toplumda olduğu gibi Türk toplumunun da yaşamış olduğu başta Anadolu olmak üzere kadim coğrafyanın çok farklı bir birikimini taşıdığı aşikârdır. Bu coğrafyada yaşayan insanların alışkanlık ve kutsalları mevcuttur. Bütün bu kutsiyet tâbiri câiz ise toplumun genlerine işlemiştir. Bunların başında dini motifler gelir ki, bunlar da bilinen şekliyle ezan, bayrak, ibadethane, giyim kuşam ve kutsal addedilen kültürel birikimlerdir. Bu bakımdan ele alındığında toplumun kumaşı ile oynamak son derece tehlikeli tepkilere sebebiyet verecektir. Siyasilerin, sanatçıların, bilim insanlarının ve toplumda rol model olmayı üstlenen

¹⁴Geleneksel anlamda uygulanan pek çok tören zaman içerisinde ruhunu kaybederek farklı bir kimliğe bürünmüştür. Bunlardan en önemlisi olan ve İslami bir gelenek ve gereklilik gibi değerlendirilen sünnet merasimlerinin zaman içinde yerini alkollün tükettildiği aşırılıkların yaşandığı eğlencelere bırakması verilebilir.

her kesimin bu gerçekleri göz ardı etmeden adım atmaları akliselimin gereğidir. Bu konuda yapılacak hatalar toplumu meşgul etmenin ötesinde bilim, fen ve vazgeçilmez olan kültürel değerlerden nesilleri uzaklaştıracak, ayrıca gereksiz ve son derece tehlikeli çatışmaların da içine sürükleyecektir.

Sonuç olarak devrimlerde her ne kadar yenileşme hedeflenmek istense de toplumların temel yargı ve değerlerinin dışındaki uygulamalarda yöntem ve sonuçları itibarı ile hayata geçirilmek istenen toplumun yabancılık çekmesi kaçınılmazdır. Yukarıdan aşağıya dikey olarak yapılan devrimler aynı ölçüde yabancılaşıma, beraberinde de tepkilerin oluşması ile sonuçlanmıştır.

Kaynakça

- Abdülhak Molla (2013). *Târîh-i Livâ-Sultan II. Mahmud Portresinden Farklı Bir Kesit*, Haz. Mehmet Yıldız. Ankara: TTK. Yayınları.
- Albayrak, A. (2000). “Bir Medeniyet Kuramcısı Olarak İbn Haldun”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.9, C.9, 589-602.
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, (1997). C: II, Ankara: ATAM Yayınları.
- Atay, F.R. (2004). *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (2011). *Tek Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- BCA, 163-649-3/490-1-0-1
- BCA, 30-18-1-1/ 16-71 -4 (23/11/1925), 30-18-1-1/ 17-89-5 (31/01/1926)
- BCA, 30-18-1-1/ 18-28-19, (06/05/1926).
- BCA, 51/13-115-5 (14/01/1926).
- BCA, 51/5-44-7 (29/12/1925).
- Berkes, N. (2016). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Beydilli, K. (2000). Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şeriyeye, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Aralık, S. 4, 25-40.
- Boyacıoğlu, R. (2001). Harf Devrimi ve Sağladığı Kolaylıklar. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.50, C. XVII, Temmuz, 429-450.
- Cumhuriyet Halk Fırkası 4. Büyük Kurultayı, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demeçleri/cumhuriyet-halk-partisi-dorduncu-buyuk-kurultayini-acarken> (Erişim Tarihi: 25/07/2020).
- Erbil, H.N. (2006). *Türkiye’nin Necat ve İtila Yolları*. Konya: Tablet Yayınları.
- Feroz, A. (2015.)*Modern Türkiye’nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri İzmir Yollarında*, (1923). Ankara: Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi Neşriyatı.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün Esasları*. Eskişehir: Anadolu Üniv. Yayınları.
- Hanioglu, M. Ş. (2004). Meşrutiyet. *DİA*, C.29, 388-393.
- Hanioglu, M.Ş. (1992) Batıcılık. *DİA*, C.5, 148-152.
- İbn Haldun. (2021). *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İnalçık, H. (2017). *Osmanlı ve Modern Türkiye*, İstanbul: Timaş Yayınları.

- İnce, Y. (2017). II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII / 2, 427-457.
- İpşirli, M. (1981). Hasan Kâfi el Akhisari ve Devlet Düzenine ait Eserinin Usulü'l hikem fi nizâmü'l-âlem. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11, 247-278.
- Kaplan, M. ve Enginün, İ. ve Emil, İ. (1974). *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*. İstanbul: İstanbul Ünv. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kastamonu Nutku, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/kastamonuda-ikinci-konusma> (Erişim Tarihi:13/08/2020).
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: TTK. Yayınları.
- Lozana Katılan Türk Heyeti: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42275486> (Erişim Tarihi:02/09/2020).
- Muhammed H. (1986). *Modernizmin İslam Dünyasına Girişi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özdemir, Y. vd. (2014). Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:22, No:1, 321-338.
- Pardoe, J. (2009). *Şehirlerin Ecesi İstanbul*. Çev. Banu Büyükal, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Seyitdanlıoğlu, M. (1996). Sadık Rıfat Paşa ve Avrupa Ahvaline Dair Risalesi. *Liberal Düşünce*, 115-124.
- Show, S. (2008). *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şahin, G. (2007). *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Tanyol, C. (1981). *Atatürk ve Halkçılık*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tezcan, H. (1995). Fes, *DİA*, C.12, 415-416.
- Toparlı, R. (2013). *4 Eylül Sivas Kongresi Tutanakları*, Sivas: Buruciye Yayınları.
- Tosun, R. (2012). Cumhuriyetin İlanında Kamuoyu, *Selçuk Ünv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 99-107.
- Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul İstanbul: Bilgi Ünv. Yayınları.

Ekler

Ek 1. Şapka Kanununa Muhalefet Edenlerle Alakalı Türkiye Reis-i Cumhuriyeti İmzalı Belge

109

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

باسمہ وکالت
لم خصوص مدیرین
عدد
۲۷۹۹
۲۲۴۹

قرارداد

صفت صورتی تاملی عیونہ و ہمارے لہذا یہ دیا غاڑا اردہ بولونہ قدی کہو سبیلہ قیصریہ نعیم
توی عرب حاجی احمد و قیصری ایتم سربہ ایک تاملی کیرمک ایچوہ استغفا ایکی سو بونہ قادی حاجی علیہ و
قیصری حافظ اغا زادہ خواجہ حاجی و قیصری اغا زادہ بی ادنی و سب و مدینہ طرب حاجی گرافترہ ، مکلفہ کون
و آسایگی اجولہ مطوف اولوہ و کات واقعہ لہذا ہی ، تقررہ سکوہ قانون بیچہ ، انقض استقول فکرہ نہ تو دوری
داجہ مکلفت جلد سیک ایچوہ تاملی تاریخ و ایچوہ تاملی سبیلہ وقوع بودہ قلیغ اولوہ سب -
اجرا و کیدری صفتیک ایچوہ تاملی تاریخ ایچوہ تاملی تقویہ و قبول اولوہ سب -
تورکہ رئیس جمہوری
غانی

خارجہ وکیلی
داخلہ وکیلی
جوب وکیلی
مدافعہ مدیہ وکیلی
مردہ وکیلی
باسہ وکیلی

مجید و سعادت اجامیہ وکیلی
تجارت وکیلی
زیادت وکالی وکیلی
ناصفہ وکیلی
معارف وکالی وکیلی
مالیہ وکیلی

۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰ ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰ ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰

Ek 2. Tahrir-i Sükûn Kanununa Muhalefet Edenler ile Alakalı Belge

باسمہ وکالت
قلم مخصوص مدبری
عدد

وزارت
2076

تقدیرہ از خدمت میں۔ بیانہ اللہ سکنہ واسطہ سعید احمد ایس بیہ دوزخ نہ ہو کر آئیں
قرینہ حاجی علی محمد صاحب کبرک ، فقیر سکنہ قانونتک دروہ سوسنی دافعہ کورہہ جرات
دافعہ سپہ ، استفادہ کئے ہوئے ، دافعہ لانسپہرہ - - وزارت ۱۹۱۱ء تاریخ
۹۸۶ نمبر نوٹس آریہہ دھوہ بولہہ فقیر اورینہ ، اجواد کینہ صحت ۱۰/۶/۱۹۱۱
تاریخ اجتناف قرار آئے۔ - - وزارت ۱۹۱۱ء

نور الدین ایس بیہ
غازی

خارجہ دینی دافعہ دینی مجریہ کالی دینی سزا فقیر سعید دینی عید کالی دینی باسہ دینی
دفعہ دینی دافعہ دینی مجریہ کالی دینی سزا فقیر سعید دینی عید کالی دینی باسہ دینی
مجدد دینی سعید دینی دافعہ دینی مجریہ کالی دینی سزا فقیر سعید دینی عید کالی دینی باسہ دینی
دفعہ دینی دافعہ دینی مجریہ کالی دینی سزا فقیر سعید دینی عید کالی دینی باسہ دینی

جواباً یا بظہار اوراھ ، جواب اولدین عرراک تاریخ ووصوستک درس دجا اولکور .

3 1 1 014 37 8

Ek 3. Latin Harflere Muhalefet Edenlerle Alakalı Alınan Tedbirler

T. C.
BAŞVEKÂLET
MÜAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube: _____
Sayı: 12273

KARARNAME

Arap harfleriyle tedrisat yapmak için gıslı veya alenî ders-hane açanlara dair tanzim olunan merbut talimatnamenin mer'iyete x vaz'ı; Maarif Vekâletinin 21/7/93I tarih ve 1750 numaralı teske-resiyle yapılan teklifi üzerine İera Vekilleri Heyetinin 23/12/93I tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.

23/12/93I

REİS İCÜMHUR

Gazi M. Kemâl

Bş. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

a. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

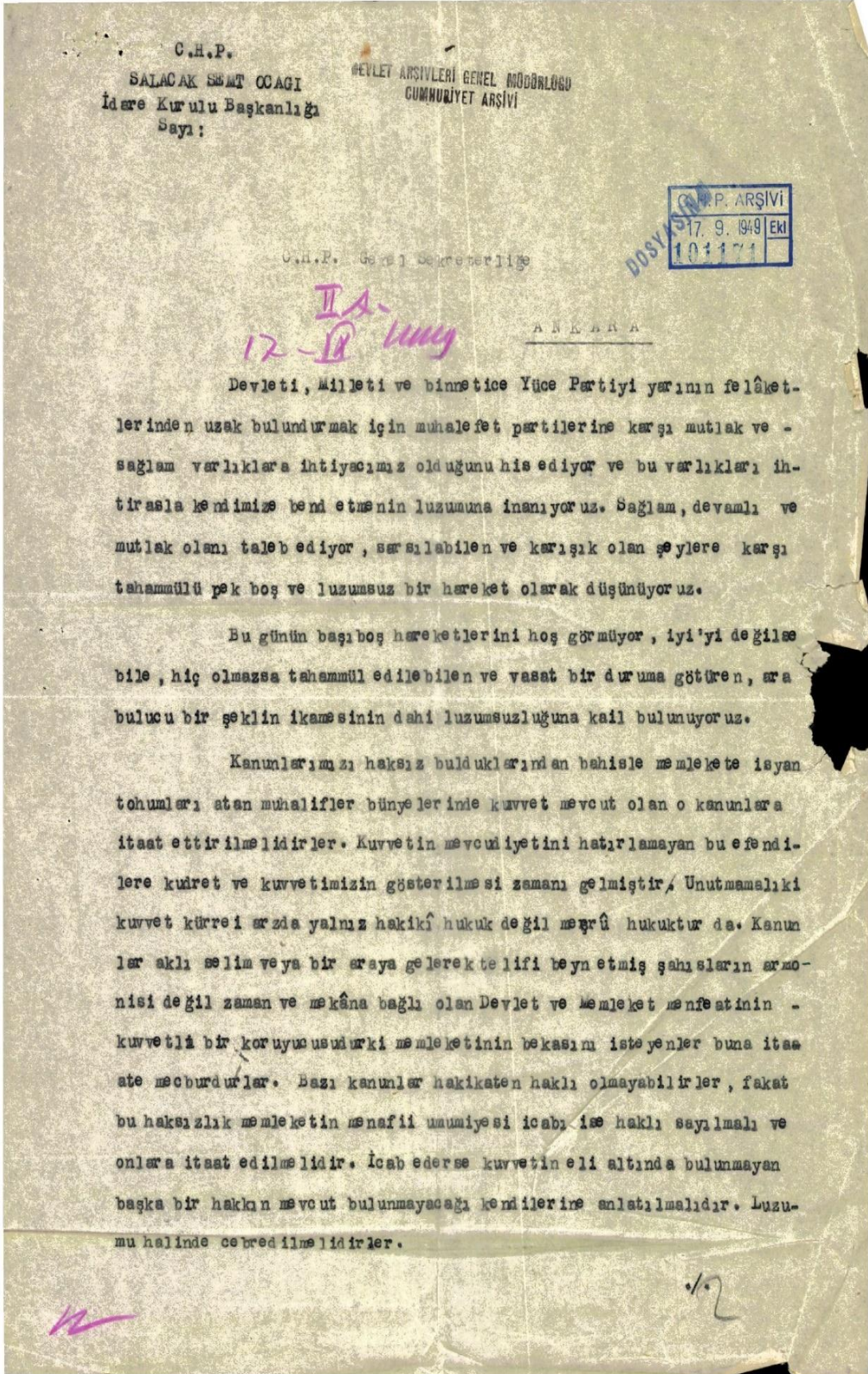
[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

Ek 4. Cumhuriyet Halk Fırkasına Muhalefet Edenler ile Alakalı Tedbir

Onlar bilmelidirlerki karar verme hakkı kuvvetlinin yani iktidarın elindedir ve bu daha pratiktir. İktidar haklı ve kuvvetli olduğu ve başlı başına bir kuvvet teşkil ettiğinden dolayı ona hürmet ve itaat elzemdir.

Muhalefet öğrenmelidirki memleketin idarecisi Halk Partisidir. Her siyasi teşekkül kendine mahsus sahada çalışmalı ve hukuken geçmeğe teşebbüs etmemelidir. Aksi halde bizim gibi küçük Devletlerde bu bir felâket olurki tarihî hayatın âvâşî gözönündedir.

Parti, kendini selâmete erdirmek plânına göre, davasının karşısına muhalefeti bir engel olarak koymuşturki böylece partinin davası memlekette daima tehlikeye maruz ve limitsiz bir durumda bulunduğu hissini uyandırmaktadır. Bu davayı temsil eden bir kaç kişide yaradılışının icabı tabii rakipleri gibi bozuk çıkmışlardırki, yalnız Halk Partisinin lûtfu onları ayakta tutmuştur. Fakat bu gün bu lûtfu da tehlikeye maruz bulunmakta olduğu içindirki buna bir son vermek lâzımdır. Çünkü lûtfu ve himaye hiç bir zaman sağlam bir mülk değildir.

Bütün insanların içlerinde tabii bir şekilde mevcut olan hukuk fikrinin kabili tatbik olamayacağı aşikâr bir keyfiyettir. İlk cemiyetlerde bile tabii hukuk kabiller ve hattâ fertler arasında bitmez tükenmez mücadelelere yol açmış ve bu mücadeleler neticesindedirki tabii hukukun yerini bu günde carî olan kuvvetlinin hukuku almıştır. Devletimizin ve Hükûmetimizin devamı, fertlerin saadeti için bir çok kaidelere bağlı olmadan, yarım temin eden, isyanların önüne geçen ve kanunu kendi kudret ve kuvveti üzerine kurmuş bulunan ve lûtfu vermeyen fakat musamahakâr olan bir devlet baskısının mevcudiyetini ve harekete geçmesini arzu ediyoruz.

Bu baskıyı bir adaletsizlik saymak doğru değildir. Düşünmeli ki dünyanın kuruluşunda bile cebir vardır ve bu cemiyetlerin lâıyk olduğu hakikî adalettir. Çünkü Allah bile bunu böyle istemiştir. Onun için

- 3 - DEVLET KURUMLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

devlet ve cemiyet içerisinde iyi bir vatandaş yeri tutmak demek takınılan tavırla, işgâl edilen mevki arasında bir ahenk vücutte getirmekti ki buna devletin kuvvetine itaat etmekle mümkündür.

Burada bizlere düşen vazife parti ve iktidar için mücadele etmektir. Eğer şahsî ihtiraslar partiyi zafere götürmek isteğinin altında gizlenirse bu parti için bir felâket olur. Bunun için şahsî ihtiraslardan uzak bir mücadele meydanında emin bir imtihan geçirmeye mecburuz. Ve bilmiyoruz ki muhalefet partimize galebe çalmak için kudret ve kuvvetimizi hesaba dahi katmadan ve yarının zaferi için elinde bir senet varmış gibi hareket ediyor.

Muhalefete karşı musamahakâr olabiliriz. Fakat bu hiç bir zaman bir aciz ifade etmemelidir. Kudret ve kuvvetin partimizde olduğu her zaman için malûmları olmalıdır. Her şeye rağmen devletimiz bir emniyet devletidir. Emniyete almak istediği şeyde ferdin hürriyetini, rahatlığını huzur ve sükûnetin temini içinde asayişidir.

Bundan dolayı kuvvete dayanan ve kuvvetini muhalefete en geniş manâda hissettiren ve kendisine itaati borçlu kılan ve bunun mukabili ferdin ve cemiyetin hürriyet ve emniyetini sağlayan parti hükûmeti artık şımartıcı politikadan vaz geçmelidir. Memleketin mukadderatı devlet ve hükûmetin idame ve bekasının buna âmîr olduğuna kanî bulunduğumuz keyfiyeti arz ederiz.

C.H.P.
SALACAK SEMT CİAĞI
İdare Kurulu Başkanı
Orhan İlgin

NOT :

İlçe ve İl Başkanlıklarına
arz olmuştur.

Karaman
21.9.19
A. de

Orhan İlgin

4

Ek 5. Lozan'a Katılan Heyet

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.